

Levelet hoz a postás. Ápolt, budai fiatalasszony nyit ajtót. A borítékban egy vers. *Óda* a címe. Szép – gondolja az asszony. Összehajtja a lapokat, elteszi. Két nappal később. Ugyanitt, a Mészáros utca 12-ben, csöngetnek. Alacsony, bajuszos, gyerekképű férfi a bejárati ajtó előtt. Közömbös beszélgetés. Tárgyilagos, rövid, udvarias. Az asszony megköszöni a verset. Aztán becsukja az ajtót. A bajuszos kis ember még kicsit téblábol, vár. Aztán tétován bóklászik lefelé. Megy a Naphegy oldalán, a Déli pályaudvar és a Vérmező felé.

Képzelt ház

Ibinek

„Tekintete a kőbányával határos ház legfelső emeletére tévedt. Ahogy a fény villan fel, úgy csapódott szét egy ablak szárnya, vézna, szikár férfi hajolt ki a párkányon, távol a magasban, s karját még messzebbre tárta. Ki volt az? Barát? Jólelkű ember? Valaki, akiben részvét élt? Valaki, aki segíteni akart? Egyetlen ember volt? Vagy mindenki? Volt még segítség? Volt még valami elfelejtett ellenérv? Nyilván volt. A logika ugyan rendíthetetlen, de nem tud ellenállni annak, aki élni akar. Hol a bíró, akit sohasem látott? Hol az a felső bíróság, ahová sohasem jutott el? K. fölemelte kezét, s széttárta minden ujját.

De már a torkára fonódott az egyik úr keze, a másik pedig mélyen a szívébe döfte, s kétszer megforgatta benne a kést. K. szeme megtört, de még látta, hogy a két úr szorosán az arca előtt összedugja a fejét, s az ő végvonaglását figyeli. – Akár egy kutya! – mondta K., s úgy érezte, szégyene talán még túléli őt” – írja Franz Kafka *A per* zárófejezetében¹.

Kafka hőse úgy érzi, per folyik ellene. Szégyene: nem tud értelmet adni életének. Pere akadályozza ebben. Pontosabban a tudat, hogy „per” van ellene, „összeesküvés”. De tudja azt is, hogy az emberi lény nem arra való, hogy ürügyeket találjon az élet értelmének elnapolására. Minden nehézség ellenére kell megtalálnunk életünk értelmét – mondja bennünk az élet- és feladat-ösztön. A háttérben Krisztus valószínűtlen példája.

A öngyilkosság ténye lezárttá teszi József Attila életét és életművét. Nem tudunk úgy gondolni rá, hogy ezt a visszavonhatatlan tényt ne tegyük hozzá az életúthoz. Elméletileg. Ugyanakkor az ember egy képtelenségbe van zárva, ha erre gondol. Az öngyilkosság szándékának ellentmond minden leírt szó, üzenet, búcsúlevél. Van valami képtelen ebben. Az ember – szabad bár! – nem öngyilkosságra született. Ami a költő öngyilkosságához vezetett – a hallgatásban van. Nincsenek szavakba foglalt nyomai. Arról ugyanis, pont csak arról nem lehetett beszélni. Miért mondta ki a költő magára a halálos ítéletet?

Ez József Attila történetének legnagyobb kérdése.

¹ Franz Kafka: *A per*; Akkord Kiadó, Talentum Diákkönyvtár; Szabó Ede fordítása

„32 évvel ezelőtt – a fegyintézet nyilvántartó könyvei szerint pontosan, 1905. április 11-én este 9 órakor lázadás, kémkedés, rám bízott titkok elárulása, szeméremcsértés, közveszélyes munkakerülés, állandó botrányokozás, beteges hazudozás miatt örökös dologházi fenyítésre ítélték, kilenc hónapig tartó vizsgálati fogság után, elutasítva kegyelmi kérvényemet, átutaltak a javíthatatlan bűnözők világába. A nyomozás eredménytelenségét a hatósági jegyzőkönyvek kínvallatási adataival palástolták, s a kínvallatás, mondhatom, egy örökkévalóságig tartott. Hiába hangoztattam ártatlanságomat, a bíróság a nyomozati jelentést s a kikényszerített beismerő vallomást fogadta el az ítélet alapjául...”²

József Attila egyik késői prózai töredéke. A „javíthatatlan bűnözők világában”. Úgy érzi ő is: pere van.

Kafka is, József Attila is úgy látják: életükön egy ismeretlen hatalom uralkodik. Ha nem így lenne, szabadok lennének. A költő megszabadulna élete fojtogató megoldatlanságaitól – ezek gyökerét gyerekkorában véli megtalálni, a mamával való ambivalens kapcsolatában. Kafka is gyerekkorából eredezteti a bajt. Apjával való alávetett viszonyában látja szenvedéseinek okát. Nem tud szabadulni a „felsőbb hatóság meghatározó zsarnokságától”. Bárhogy harcol ellene, nem talál kijáratot.

És mégis: Kafka tudja: az ember feladata több ennél. Azért szenved. József Attila több versének tanúsága szerint tudja: a determináltság nem megoldás.

Mi okozza a kényszerképzetet: az élet büntetés? Mi okozza a per rémálmát?

Mi okozza az ítéletet?

*

Úgy hittem, hogy József Attila és Illyés Gyula kapcsolata *sorsszerű* volt. Az ember azt mondja: „sorsszerű” – és nem gondol semmit. Nem gondolja komolyan. Csak úgy mondja. Mit jelent ez? Ilyesfélét: magasabb erők hozzák létre a találkozásokat, „sorsunkat” ők irányítják. Mintha valaki – Isten!?! – „sorsszerű”-nek tekintett találkozásainkat megrendezné egy előre megírt forgatókönyv szerint. Mintha egy felsőbbrendű hatalom irányítaná az életünket. Már ez is csak valaki gondolata lehet! Be kell látnunk: saját akaratum, beleegyezésünk nélkül egyetlen kapcsolatunk sem jöhet létre. Nincs kényszer barátságra, szerelemre sem. Mi választunk. Ami József Attila és Illyés Gyula „sorsszerű kapcsolatát” illeti – ezt „végzetszerűségnek” láttam. „Sorsszerű”-nek, előre késznek. Versengésüket Babits kegyeiért, Vágó Mártáért, a szovjet írókongresszusért – s végül utolsó érvként a közös múzsáért, Flóraért. A rivális helyzetre maga József Attila is utal *Egy költőre* címmel írt, Illyés Gyulának szóló költeményében.

Vannak találkozásaink – akár akarjuk, akár nem. Már az is tőlünk függ, *mit gondolunk felőlük*: eleve elrendeltek-e vagy sem, Isten szerintiek vagy sem, és így tovább. Mi választunk. Bármilyen hozzájuk fűzött magyarázat. Amikor azt hirdetjük, hogy Isten vagy Sors, a láthatatlan Rendező bonyolítja a szálakat – nem vesszük észre, hogy ez a *mi* értelmezésünk, *mi látjuk* így. Méghozzá azért nem vesszük észre, mert *tőlünk független tényekként* vizsgáljuk életünk történéseit. A tények készen vannak, megszületésüket nem tapasztaljuk, csak a végeredményt. Holott ami velünk történik, nem tud „objektíven” *tőlünk független* lenni. Ez abból is látható, hogy

² József Attila: *Tanulmányok, cikkek, levelek*; Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1977

egy-egy emberi sorshoz tipikus történések tartoznak; értem ez alatt: nagyon egyféle történésekkel számolhatunk. József Attilával nem történhetett olyan, ami Ör-kénnyel vagy Illyéssel szokott történni. A „tényeket” is mi látjuk ilyennek-olyannak. Magunk értelmezzük őket, a változásokra magunk bólintunk rá, magunk fogadjuk el annyi más lehetőség közül éppen azt. Minden tőlünk függ. Akár tet-szik, akár nem. És hogy nem vesszük észre – az is tőlünk függ. Sőt, tőlünk függ az is, hogy ezekkel a sorokkal mit kezdünk. Az olvasótól függ, aki e sorokat most elolvassa. Emberi kapcsolataink is így formálódnak: melyiknek milyen értelmet adunk. Választjuk sorsunkat. Épp e választásban működik.

Mindez József Attila és Kozmutza Flóra találkozására is igaz.

Tudta ezt József Attila, tudta Flóra is.

Ha József Attila azt gondolja: a találkozás „sorsszerű” – ez azt jelenti: egy maga-sabb rendű akarat áll a háttérben –, e gondolatnak a kapcsolat későbbi szakában is jelen kell lennie. Akkor ugyanis minden „sorsszerű”. A kapcsolatot a magasabb rendű erő akarja... Vagy! Jöhet olyan pillanat is: nem akarja. Aki így olvassa a vele történeteket, látszólag passzív szemlélő. (Nem tud az lenni, hiszen tud róla, de erről tudni kényelmetlen. Fel kell hozzá ébredni.) Kiszolgáltatott. Minden determinált – mondja a költő *Eszmélet* című versében³:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.

Nem mindig gondolja így. Épp a determináltságnak mond ellent *Az isten itt állt a hátam mögött* kezdetű töredékével.

Az Isten itt állt a hátam mögött
s én megkerültem érte a világot

.....
.....

Négykézláb másztam. Álló Istenem
lenézett rám és nem emelt föl engem.
Ez a szabadság adta értenem,
hogy lesz még erő, lábakraállni, bennem.

³ József Attila verseit *József Attila összes versei 1–2.* kritikai kiadás alapján közlöm. Közzéteszi Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1984

Ugy segített, hogy nem segíthetett.
Lehetett láng, de nem lehetett hamva.
Ahány igazság, annyi szeretet.
Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra.

Gyöngé a testem: óvja félelem!
De én a párom mosolyogva várom,
mert énvelem a hűség van jelen
az üres űrben tántorgó világon.

Két út, két lehetőség. A közöttük feszülő belső harcot József Attila csendben vívja. Hallgató alanyiség van minden leírt, kimondott szó mögött. A találkozások megtörténnek – a hallgatásban formáljuk őket tovább. Magunk döntünk. Egész életünkben újra és újra. Semmi nem tud független lenni tőlünk.

*

Kozmutza Flóra és József Attila először 1937. február 20-án találkoznak.

Flóra így emlékezik: „1937. február 20-án ismertem meg József Attilát, személyesen. Egyik egyetemi társam, Dániel Anna (ma Kerékgyártó Jánosné) lakásán. [...] Általában hetente-kéthetente hívtak társaságot. [...] A férfiak nagyrészt Anikó baráti köréhez tartoztak: Deli Lajos mérnök, Elek András ügyvéd, Nagy Sándor (szintén az?), Pacséry Ágoston rendező (?) és grafológus, és Sándor Kálmán, szerkesztő, író. József Attilát ez utóbbi hozta magával – váratlanul –, hogy csináljam meg vele az egyik akkor – és még ma is – igen elterjedt pszichológiai vizsgálatot, a Rorschach-tesztet.

Az estének körülményeire jól emlékszem. A cigarettafüstös két szobára; a kisebbikben csak mi ketten ültünk József Attilával, hogy ne zavarjanak a vizsgálatnál. A nagyobbikban a többiek, hol hevesen, hol higgadtan vitatkoztak, főképp irodalomról.

József Attiláról akkor már tudtam, hogy nagy költő, és noha nem volt bennem eleve kíváncsiság-elfogultság a művészek vagy egyáltalán a neves emberek iránt, mégis talán – a versei miatt – nagyobb érdeklődéssel figyeltem rá, mint más, teljesen idegenre. »Versrajongó« voltam, mióta csak szót értettem.

Egész megjelenésében már az első rápillantásra is érezhető volt valami megkapó, egyéni, eredeti. (Rokonszenvet ébresztő?) Engem első látásra, külsőre, ösztönösen a magas, medveszerű férfiak vonzottak. Ő éppen nem volt az. Oly sokan leírták már középmagas, nyurga, egyenes tartású termetét, az erősebben lejtő vállal, hosszú nyakát, a kidomborodó ádámcsutkával. Boltozatos, egyenletesen domború, magas homloka volt, fölötte dús, egy kicsit göndören, mereven álló gesztenyeszín haja, szépen metszett álla, középen egy kis gödörrel. A szeme megindító: nagy dióbarna és diómetszésű, tűnődő, révedező, egy kicsit nyugtalan tekintettel. Két szeme közt szokatlanul erős redő. A hangja mély, férfias, meleg, nagyon szuggesztív.”⁴ Flóra leírja, hogy ezen az estén nem sokat beszélgettek. A Rorschach-teszt kitöltésével foglalkoztak, bár a költő fáradtsága miatt nem jutottak a végére. Aztán a társasághoz

⁴ Illyés Gyuláné: *József Attila utolsó napjairól*; Sziget Könyvkiadó, 2005. A továbbiakban Kozmutza Flóra visszaemlékezéseit minden esetben innen idézem. F. E.

csatlakozva befejezésképp József Attila saját verseit szavalta. Utolsónak az *Ódát*. Flóra megjegyzi: „Néhány nap múlva, a második találkozásunkkor azt mondta, hogy ezt a verset már az én kedvemért mondta el.”

Micsoda éve ez a magyar irodalomnak! 1937! A fojtogató politikai légkör ellenére még megvolt a *Nyugat*, élt Babits. De megvolt – már és még! – a *Szép Szó* is. A költői dicsőség nagy szó. Flóra versrajongó, s titokban, talán még magának sem bevallva – szerelmes Illyés Gyulába, akivel 1936 decemberében már felvette a Rorschach-tesztet. Ha Illyés nem volt közömbös számára, bizonyára tudta, hogy József Attila több esetben volt riválisa. Kíváncsisága tehát nem csupán az *Óda* költőjének szólt.

Tudhatott-e József Attila Illyés és Flóra ismeretségéről?

A *Holmi* 2005. áprilisi számában Valachi Anna *Egy tabu föltárulkozása* című tanulmányában azt feltételezi, hogy József Attila maga kereste a Flórával való találkozást.

Erre vonatkozóan semmiféle bizonyítékunk nincs. Ha a feltételezés igaz – éppen ez lehetett a cél. Képzeljük el a költőt, aki délután mintegy véletlenül összefut Sándor Kálmánnal, akivel 1926-ban, egy időben volt a párizsi École des Hautes Sociales hallgatója. Szabad ideje egy részét ugyanabban a bohém társaságban töltötte, mint nála két évvel idősebb barátja. A festőművész Gyenes Gittának udvarolt, és lányának, Wallesz Lucának, Sándor Kálmán későbbi feleségének. Most hosszú idő után Pesten találkoznak. A szűk, erzsébetvárosi utcákon bóklászva felelevenednek az átlumpolt párizsi éjszakák. A költő babonás. Szereti sorsszerű útmutatásnak tekinteni találkozásait. Barátja a gyönyörű pszichológusnőről mesél, aki Szondi Lipót osztályán dolgozik, s aki Illyéssel felvette a Rorschach-tesztet. A pszichológiában otthonos költőben kíváncsiság ébred. Vagy talán barátja invitálásának enged? Tud valamit Illyés és Flóra találkozásáról, de erről nem szól? Próbát tesz – a teszttel is, meg a 32 éves, vele egykorú pszichológusnővel is, akiről tudja, hogy ismeri Illyést? A Flóra név mágikusan vonzza. Ennek már korábban is adja jelét. S mint Raszkolnyikov Porfirij Petrovicsnál – természetesenki tünteti fel a vágyott, legkevésbé sem véletlen találkozást. A háttértörténetről hallgat, hogy ne válják nevetségessé. Ha egy kis reménye volt még az élethez, ezt kellett tennie.

Hallgatott.

*

Lehetett akár így is. Ám abban a pillanatban, amikor a szerelem megérinti: mindez másod- vagy sokadlagossá válik. Csak a szerelem fontos – semmi más. Illyés és az Illyéssel folytatott versengés az őt elárasztó viharos érzés mellett – lényegtelen. Legalábbis kezdetben.

El kellett jönnie a pillanatnak, amikor az örök rivális előbukkanó árnya elszorította József Attila szívét.

*

Nincs jogunk elvitatni, hogy József Attila szerelmes lett Kozmutza Flórába, aki visszaemlékezésében a költő vallomását idézi: „...előttem nem érzett ilyen igazán nagy érzést senki iránt, egy-egy pillanat volt csak előttem mindenki, vagy most azzá lett” – el kell ezt hinnünk. A születő szerelem valóban ilyen – minden korábbit jelentéktelenné tesz. Ha az Edit-szerelem ki is vette a költő minden erejét – fel kellett ismernie: meg van érintve Flórától! Nem csaphatta be magát. Ám bizonyára

már az első pillanatban is érezte: valami nincs rendjén. Nem kaphatott tökéletes visszajelzéseket. Igaz, melyik szerelmes van e tekintetben biztonságban? Talán minden csak látszat – mintha... Nincs bizonyíték. Ezért aztán legtöbbször a szerelmes ember nem fed fel önmagát. Hallgat. Nem kockáztat. Inkább ábrándozik. Fél az elutasítástól. Csakhogy a szerelem leleplez. Pőrére vetkőzteti az embert. Elpirulsz, ha meghallod a másik nevét. Kiver a veríték, ha meglátod. Félszemmel figyeled, mit tesz. Ügyeskedsz, hogy közelében lehess, de úgy teszel, mintha észre se vennéd... Ügyetlen vagy, esetlen, ha a közeledben van. Érzéseinkről hallgatunk. Rejtjük. És figyelünk. Minden a szerelmet bizonyítja – és mindennek az ellenkezője is. És semmi semmit nem bizonyít – a legnagyobb fogadalom is lehet látszat. A szerelmes ember kiszolgáltatott. Az érzés *önzetlenséget* mozdít. Úgy kell szeretni – elfogadás vagy elutasítás ellenére! – ingyen, semmiért.

Ami a Flóra-szerelmet illeti: József Attila azonnal ostromba kezdett. Fáradtsága és kiégettsége ellenére. Ragaszkodott az ajándékként kapott érzés boldogságához, mely kivezetheti őt magányából. Leveleiben gyermeki tisztasággal szól mindenről. Szexualitásról is. Az ostromhoz hozzátartozott. Azaz hogy... Írásban a költő otthon van. A személyes találkozások kikapcsolják a szexualitást. Beszélni, írni lehet róla. De csak beszélni s írni lehet róla.

József Attilának nem volt vesztenivalója. Kockáztatott.

*

Flórának

1. *Hexaméterek*

Roskad a kásás hó, cseperészget a bádogeresz már,
elfeketült kupacokban a jég elalél, tovatűnik,
buggyan a lé, a csatorna felé fordul, csereg, árad.
Illan a könnyü derű, belereszket az égi magasság
s boldog vágy veti ingét pírral a reggeli tájra.

Látod, mennyire, félve-ocsúdva szeretlek, Flóra!
E csevegő szép olvadozásban a gyászt a szivemről,
mint sebről a kötést, te leoldtad – újra bizsergek.
Szól örökös neved árja, törékeny báju verőfény,
és beleborzongok, látván, hogy nélküled éltem.

Az ötrészes költeményt József Attila 1937. február 24-én, négy nappal első találkozásuk után adja át a vers ihletőjének. Az első egység nagyzenekari nyitány. Valaki másnak kezdte írni a költő hónapokkal korábban. De most fejezi be. Mintha valóban olvadna a jég, a hó. „Új kezdetet” hirdet a természet – itt a tavasz, a tél csalóka átmenet volt csupán, most kezdődik az igazi élet. Táncolnak a sorok. Hexaméterekben szól a költemény. Klasszikus léptékben. Így kapcsolódik nagy elődökhöz s ősi formához a modern költő.

Nincs jogunk kételkedni József Attila Kozmutza Flóra iránti szerelmében – mondom ismét, tűnődve. A költő boldog. Elmúlt az Edit-szerelm reménytelensége. Az örület görcsét feloldotta a tavaszi napsugárhoz hasonlatos Flóra-szerelm.

De... lehetséges-e ez? Lehet-e új kezdet József Attila életében? Eltűnhet-e a Gyömrői Edit kiváltotta kétségbeejtő ámokfutás, a *Nagyon fáj* üvöltő reménytelensége, a *Magány* átka, a *Majd megöregszel* rémséges jövendölése, eltűnhet-e a *Gyermekké tettél* tébolya? Begyógyulhat-e a pszichoanalízisben járatos elme mindennapos kétségbeesése, a *számítható* kilátástalanság, amit a szélsőségesen racionális József Attila az első pillanattól, hogy kapcsolatba került a pszichoanalízissel, érzett, tudott, vallott, tébolyultan menekült tőle és tébolyodottan menekült hozzá. Lehet-e kezdet, újrakezdet az Edit-szerelem teljes veresége után mintegy varázsütésre? Az öttételes *Flóra* című költemény első egysége, boldog nyitánya azt hirdeti: igen, lehet, sőt, már meg is valósult: ez maga az új kezdet!

2. Rejtelmek

Rejtelmek ha zengenek,
őrt állok, mint mesékbe'.
Bebujtattál engemet
talpig nehéz hűségbe.

Szól a szellő, szól a víz,
elpirulsz, ha megérted.
Szól a szem és szól a szív,
folyamodnak teérted.

Én is írom énekem:
ha már szeretlek téged,
tedd könnyüvé énekem
ezt a nehéz hűséget.

Második tétel. Largo. Alapja: a másikat kereső, tétova áhítat. Várakozás, aligmozdulás. Az ajándékozottság csendje, törékeny némasága. A szavak, mozdulatok, remények távoliak, csaknem némák. Nem szabad megtörni az áhítat varázsát. Mintha volna mitől félni, mintha óvni kellene ezt a csendes békességet. Nagyon félve, nagyon halkán hangzik el a könnyörgés a megtartó kapcsolatért.

3. Már két milliárd

Már két milliárd ember kötöz itt,
hogy belőlem hű állatuk legyen.
De világuktól délre költözik
a szép jószág s a szelid érzelem.
Mindenségüket tartani a fénybe,
mint orvos, ha néz az üvegedénybe,
már nem tudom, megadom magam kényre,
ha nem segítesz nékem, szerelem.

Ugy kellesz, mint a parasztnak a föld,
a csendes eső és a tiszta nap.
Ugy kellesz, mint a növénynek a zöld,
hogy levelei kiviruljanak.
Ugy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.

Ugy kellesz nekem Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.
Mint minta, mint az erény a szegénybe,
s ez össze-vissza kusza szövevénybe,
társadalmunkba, elme kell, nagy fénybe',
mely igazodni magára mutat.

A bevezető szakasz után himnikussá válik a vers. Ismétlődő szavaitól – „ugy kellesz” – fokozódik, emelkedik. A hosszú soroktól mégsem gyors, közepes tempójú. Mezzo forte. Mintha az *Óda*, – „Szeretlek, mint anyját a gyermek,/ mint mélyüket a hallgatag vermek,/ szeretlek, mint a fényt a termék,/ mint lángot a lélek, test a nyugalmat!/ Szeretlek, mint élni szeretnek/ halandók, amíg meg nem hálnak.” – fokozódó sorai térnének vissza egy kicsit más árnyalattal. Mintha az *Óda* esetében nyugodt biztonságból születne a vers, itt esettség érződik, kiszolgáltatottság. Félelmetes az utolsó sor: „mely igazodni magára mutat”. Pontos. Félelmes, hogy a sorok írójának ily helyettesíthetetlen szüksége legyen valaki másra, hogy ő maga megmaradjon. A védtelen kiszolgáltatottság szűkülése érződik a háttérben. S valami ólmos fáradtság.

4. Buzgóság

Ha olyan buzgó volnék, mint szerelmes
s megbékülne e háborús család,
az emberek, keresném engedelmes
szívvel
az örökös ifjúság italát.

Nehezülök már, lelkem akkor boldog,
ha pírban zöldel a fiatal ág –
bár bucsut int nekem... E fura dolgot
úzném,
az örökös ifjúság italát.

Fecseghetnének nyelves tudományok –
mind pártfogolna, ki szívébe lát:
legalább keressem, amire vágyok,
bár nincs,
az örökös ifjúság italát.

Ismét egy lassúbb tétel. József Attilától szokatlan fáradt vágy adja alaphangját. Az örökös ifjúság italának keresése olyan távoli és elérhetetlen remény, mint a mindig megfiatalító, mesebeli elixír reménye az ember életében. A költő ifjú szeretne maradni – nem az? –, hogy ünnepelhesse az életet. A lehetetlent foglalja versbe. A szerelem készíti rá. Ezért üzné, keresné „az örökös ifjúság italát”. Ám a verssorok hallgató mélyén szorongás és fáradtság. Mintha csak hinni szeretne a fiatalság megifjító erejében. De nem tudná, mire való. Nem tudná mire használni.

Nehezülök már, lelkem akkor boldog,
Ha pírban zöldel a fiatal ág –
Bár bucsut int nekem...

Riadt a lélek. Búcsúzó. Honnan szívárognak elő ezek a sorok?

5. Megméréssel!

Már nem képzelt ház üres telken,
csinosodik, épül a lelkem,
mivel az árnyakkal betelten
a nők között Flórára leltem.

Ő a mezőn a harmatosság,
kétes létben a bizonyosság,
lábai kígyóim tapossák,
gondjaim mosolyai mossák.

Ízét adja a tiszta víznek,
száját adja a tiszta íznek,
hazaszólít, amikor űznek,
szemében csikó legelészget.

Ő az okmány, kivel a kellem
a porráomlás ellen, a szellem
az ólálkodó semmi ellen
szól, pöröl szorongó szerelmem.

Érdemeimből megértettél,
bátorra vakmerőből tettél,
kínlódtál, amíg nem szerettél,
egész világom ege lettél, —

hát dícsértessél s hirdettessél,
minden korokon át szeressél
s nehogy bárkiben alább essél,
mindig, mindenütt megméressél!

Ismét gyors a tempó: presto! A szorongás, a fáradtság ellenére ringnának a sorok. A hasonlatok Balassi Bálint reneszánsz világára emlékeztetnek, minden ünnepi, mintha a költő – Balassi hasonlatával élve – „gyönyörűséges palotája” elevedne meg. Különlegesen szép a harmadik szakasz „íznek-űznek” rímje, s a negyedik „kellem-szellem-ellen” hármas sorátkötése. Az ötödik és hatodik szakasz himnikus ismét: „...dícsértessél s hirdettessél” – a teljes zenekar szól...

„minden korokon át szeressél
s nehogy bárkiben alább essél,
mindig, mindenütt megméressél!

Szinte túlzott az ünnepélyesség. Mi okozza? Mintha a költő nem hinne benne. Szeretné hinni, de ne hisz bennük mégsem.

Hallja, mig él.
Azt tagadta meg, amit ér.
Elvonta puszta kénye végett

kivül-belől
menekülő élő elől
a legutolsó menedéket.

– hangzik a *Nagyon fáj* ide kapcsolódó kétségbeesése. József Attila úgy érezte: Gyömrői Edit azzal, hogy elhárította szerelmét, önmagát értékelte le. Most a kudarcba fulladt Edit-szerelmem helyett is Flóra a kárpótlás. Vagy legalábbis azt hiteti el magával, hogy az. De mintha *búcsúzna* is egyben: „s nehogy bárkiben alább essél” – ez olyan, mint Petőfi Szendrey Júliára vonatkozó jövendölése a *Szeptember végén*-ben. Hiszen a vers születésekor e szerelmemnek sem múltja, sem története. Csak legendája. Az is csak a költő számára.

„Már nem képzelt ház üres telken...” Kinek dicsekszik ily gyerek-módra? 1937. márciusában, tehát alig néhány hét múlva a *Szép Szóban* már meg is jelenik József Attila verse, a *Flóra*, az „összegző, nagy megoldás”. A költő titkolja, ki a versek ihletője. Flóra visszaemlékezésében vallja: nem tekintette úgy, hogy a versek neki szólnak. (Ez is annak jele: nem volt igazán érintett. Ha az lett volna – remélte volna, hogy a költemények őt illetik...) József Attila a Gyömrői Edithez fűződő tébolyító kapcsolatában kimondott mindent. Felszabadította a „tudatalattit”. (Mennyiben „tudat alatti” az már akkor?!...) Korlátlan vágyat, tomboló indulatot, szűkölő magányt, őrijítő kiszolgáltatottságot. *Tudatosan* vállalt, kíméletlen pokoljárás volt ez. Okos fiú volt, nyilván remélte, hogy ha múltjából nem titkol el semmit, megszabadul a gyerekkor meghatározó, determináló élményeitől. Tévedett. Úgy tudta, nem nőtt fel. Judit sokszor szemére vetette. Fel akart nőni.

A Flóra iránti szerelem azt a reményt hordozta József Attila életében, hogy a felnőtté válás megtörténhet egyik pillanatról a másikra. Átmenet és magyarázat nélkül. Csakazértis. Erre a reményre vigyázni kellett. Először úgy tűnt: a csoda megtörténhet. A találkozások azt sugallták: József Attila révbe ért. Ám a mániásan racionális József Attila bizonyára pontosan látta helyzete bonyolultságát, összetettségét.

*

Kozmutza Flóra és József Attila az első találkozást követő héten kétszer találkoztak. Már ekkor eldőlt minden. Nézzük Flóra oldaláról, mi történt. Február 24-én vagyunk. Este van. Fél nyolc. Nagykörúti kávéház. 1962-ben így idézi fel emlékeit:

„Egy óra hosszat voltunk akkor csak együtt József Attilával – én utána még baráti társaságba mentem. De ez alatt az óra alatt megrendülve láttam, milyen viharzerű érzés fejlődött ki máris benne. Illetve nem akkor fejlődött ki. Életéről jóformán addig alig tudtam még valamit, de arra gondoltam, egész élete készíthetett elő benne – nyilván már apja eltűnése, főleg anyja halála óta – egy anyapótló, megbízható végtelen szeretet utáni sóvárgást. Menedéket keresett. Az elképzelt minta lehetett meg benne, annyi csalódás, keserűség, »árvaság« után, még fokozottabban, s erre a kész helyre tett be most, azonnal engem. Említette, hogy már az első percben elhatározta, hogy megkéri a kezemet, csak nem mert azonnal szólni, nehogy komolytalannak, »bolond«-nak tartsam. Megkérdeztem, hogyan nyilatkozhat így, hiszen csak másodszor találkozunk. Úgy ismer, mintha ezer éve ismerne, válaszolta erre. Csak a külső körülményeimet nem tudja, ki az apám, az anyám, a testvéreim... Nagyon meghatottak, de éppúgy megriasztottak szavai. Nem volna szabad vele többet találkoznom, ezt éreztem ösztönösen. Még nem késő úgy visszahúzódnom, hogy ne okozzak csalódást, fájdalmat neki.”

A memoáríró őszintesége elismerésre méltó. Első találkozásaink oly dolgokat mondanak ki, melyekre később alig, vagy nehezen, vagy nem szívesen emlékszünk, hiszen a következmények elfedik őket, rájuk rakódik sok mindenféle más – hétköznapi problémák, napi gondok, lényegesek és lényegtelenek. 1962-ben pedig, amikor Flóra mégis rászánja magát a József Attilához fűződő kapcsolat tisztázására, már hozzákapcsolódott egy egész kultusz, s mindaz, amit József Attila halála óta Flóra átélt.

Egy találkozás közös szó. Ha Flóra mindazt tudta 1937-ben, amit később, 1962-ben, már a történet végkifejletének tudatában volt bátorsága ilyen tisztán felidézni – egyenes volt az út a végső pillanatig. Tudta: nem szabad József Attilát áltatnia. Tudta: bármily keserves, bármily nehéz, nemet kell, kellene mondania. És tudta azt is, hogy ezt nehéz, veszedelmes József Attilának tudomásul vennie, hiszen a kapcsolatot, melybe kapaszkodik, egész élete készítette elő. Érezte: a költő ragaszkodása létfontosságú. Pontosabban, hogy tartozzék valakihez. Alighanem másodlagos, hogy kihez. Akár ő is lehet – gondolhatta Kozmutza Flóra. „...erre a kész helyre tett be most...”

Nem lett volna szabad többé találkozniuk.

Flórának nem volt ereje ezt belátni. Ésszel belátta, szívvel nem. Aztán reménykedni kezdett, hogy a helyzet megváltozik. Mit akart megúszni? A fájdalmat. Annak tudomásul vételét, hogy József Attila egyedül van. Hogy élete tele van kinnal – és ő nem tud rajta segíteni, nem az ő dolga. Flóra érezte, tudta: József Attila ki van

szolgáltatva magánynak, kétségbeesésnek, depressziónak, örületnek, az élet elviselhetetlen és kétségbeejtő helyzeteinek – beleértve saját kétségbeesését is: ami akár *öngyilkossághoz is* vezetheti. Mindennek ott kellett lennie abban a pillanatban, amikor Flóra felmérte, ki az, aki vele szemben ül, és vallomást tesz a kávéházi asztal túloldalán.

Tudta-e ezt József Attila? Persze, hogy tudta. Bizonyára megérezte Flóra elbizonytalanodását, hogy magánya vagy társtalansága következtében vágyik valakire, bárkire, talán rá; hogy szánja őt, hogy nem tudja elviselni a belőle felfogható kétségbeesést és fájdalmat. És ennek az általa felfogott fájdalomnak a lecsendesítése is Flóra felé indította, hiszen Flóra volt ennek a közös szónak a másik oldalán. József Attila értelmes irányba akarta mozdítani mindkettejük életét. Elhatározta: feleségül veszi a lányt. Nem csak a maga kiúttalansága, Flóra szomorúsága és tanácstalansága is arra ösztönözte: valami reményt kell felmutatnia. A háttérben Flóra reménytelen szerelme is jelen volt, hiszen beletörődött és feljegyzései szerint szembe sem mert nézni a ténnyel: egy házasemberbe szerelmes, Illyés Gyulába. József Attila azonosítani nem tudhatta, de megérezhette e kimondatlan szomorúságot. Minden jelen volt azon az estén... S amit József Attila egész addigi életútján nem tudott megoldani – egyszerre reménnyel egészült ki: a Flórával együtt élhető értelmes élet reményével. A költő megpróbálja elvarázsolni Flórát képzelt, közös életük csodáival.

Így jön létre február 27-én következő, harmadik találkozásuk. Flóra így idézi fel a költő szavait: „Együtt akar velem élni és dolgozni, minél előbb. »Belehalok, ha ez nem sikerül«, mondta komoran, és végtelenül szomorú tekintettel nézett hosszan a szemembe: »Belehalok.« (Az addigi tapasztalatom természetesen az volt, hogy az igazán nagy érzés, az életre szóló, házassági szándék lassabban és fegyelmezettebben nyilatkozik meg, még ha előfordul a »villámcsapás«-szerű érzés is. Első látásra egészen fiatalok szoktak mámoros állapotban, bor- vagy táncrészegségükben örök szerelmet ígérni, de többnyire a mámorral el is párolog.)” Ez a mellékes észrevétel pontosan számol a szerelem megszokott természetével, de nem számol József Attilával, akinek zsenialitása, vibráló intellektusa képes lehetett a szerelmi érzést helyettesíteni. Flóra többször leírja: szívesen volt József Attila társaságában. Ennek oka a mindkettőjükben meglévő intellektuális érzékenységben keresendő. De ez Flóra részéről nem volt szerelem. Csak annak reménye. Lehet. Talán. Meglátjuk. *Így keletkezik a „sors”*. Amit így nevezünk. Ha az ember nem mer dönteni – ez Flórára és a Flóra döntésképtelenségét érzékelő József Attilára egyaránt vonatkozik – látszólag egy „tőlük független erő” fogja vezetni a történéseket...

Ők bólíntottak rá, hogy így legyen.

A visszaemlékezés így folytatódik: „Eddig az időpontig a vele való viselkedésemért nem érhet semmi vád, a legérzékenyebb lelkiismerettel vizsgálva sem. Nem vezettem félre egy szemernyit sem, egy hanggal, pillantással sem. Megmondtam neki, megbecsülést, rokonszenvet, barátságot érzek csak iránta. Követtem el később hibát, áltattam, biztattam azon túl, mint ami igaz érzés volt bennem iránta? Nem. Sőt. Kezdetől igyekeztem ismeretségünk elmélyítését elhárítani, vagy legalább lassítani. Később majd szóba kerül, miért.” Az utolsó mondat a titkolt, Illyés Gyula iránt érzett szerelemre utal. El lehet egy ilyen meghatározóan fontos érzést titkolni? Nem lehet. Nem lehetett ebben az esetben sem. Flóra vigyázott, nehogy megtévesse József Attilát – József Attila érezhette: Flóra vigyáz, nehogy félre vezesse

őt... Minden ott volt. Mindez együtt adta, alkotta a közös szót. Ettől tudott intellektuális irányba fejlődni kettejük kapcsolata, aminek alig-alig van köze a szerelemhez. Talán inkább a barátsághoz. De a szerelemmel való leszámolást egyikük sem takaríthatta meg a másiknak. József Attila érintettsége hiába volt valódi, szembe kellett volna néznie Flóra meg-nem-érintettségével.

Ám ahogy Flórának nem volt ehhez ereje, József Attilának sem volt.

Idővel erősödtek reményeik közös életük megvalósulásában. A háttérben a felfoghatatlan fenyegetés: József Attila esetleges öngyilkossága. Ez gátolta, csaknem kizárta Flóra szembenézését a valós helyzettel. Ez táplálhatta, hogy újra és újra ürügyet keresett a folytatáshoz. Így ír: „A vele való találkozásokat mégsem tudtam továbbra sem visszautasítani, annyira ragaszkodott hozzá. De miért is ne találkozhattunk volna? Szabadnak tartottam magam, s noha voltak barátságaim, társasági kapcsolataim többfelé, nem éreztem magam lekötöttnek. Attilával tisztáztuk helyzetünket, akárhogyan is, ő nagyon jól érzi magát velem, s kétségbeesetten nélkülem. Számomra is kellemes volt társaságában, vele lennem. Talán már ekkor – talán nem tudatosan – fölmerülhetett bennem: hátha segíthetek rajta? Mert hogy rászorul, azt láttam már magam is.” Minden feltételes. Ez történik, ha az ember nem vállalja önmagát. Ha nem dönt. Ha hagyja élni az esetlegességet egy kapcsolatban. Ha tudja, hogy mit kellene tennie, és nem teszi mégsem. Ez a Szent Pál-i dilemma: látni a jót – és követni a rosszat... Csakhogy a dolgok így soha nem kerülhetnek helyükre. Mindig minden feltételes módban marad. „Talán segítek...” Ebbe a „talán-létbe” – melyet ürügyül választ az ember, hogy a kínzó fájdalmat, elsősorban a másik magányának és szenvedésének tudomásul vételét és elviselését elhárítsa – belopakodik az, amit az ember Sorsnak, „tőle független akaratnak” vél, mely mögött Isten vagy angyal áll a Sors könyvével, amit valahol a „felhők fölött” ír egy felsőbb hatalom. A felsőbb hatalmat is mi képzeljük, a Sors könyvét, a „felhőket” is... Az egész csak játék. Igaz, veszedelmes játék. Ha nagyon ragaszkodik hozzá az ember, ha nem mer vele leszámolni – az életünket kéri. Mert semmi nem sikerül. Semmi nem lesz elég. Hogy is lehetne? Hiszen egy olyan életet kezdtünk élni, amelyből magunkat hagytuk ki. Az ember az értelem lény, a világosság. S mint ahogy a világosságnak is megvan a maga jutalma – önámításunk, önmagunk becsapása sem maradhat következmények nélkül.

*

Shakespeare *Hamlet*jében ez áll:

Mert tudni kell, hogy egy meggondolatlan
Tett néha jól segít, midőn derék
Tervünk hanyatlik; s ez tanítson arra:
Van egy istenség, aki céljaink
Formálja végre, bármiképp nagyoltuk –

Hol ez az istenség, amit Shakespeare így nevez? Bennünk, magunkban. Igazi énünk. Minden meggondolatlan tett, véletlen, látszólagos esetlegesség *jó ürügy*, hogy faképnél hagyjunk mindent, ami illúzió, ami légvár – hogy ezt a *belső igazságot* kövessük, ami nélkül nincs életünk.

Ha mindez igaz, ha mindez József Attila és Kozmutza Flóra életére is érvényes – el kellett jönnie a pillanatnak, amikor szembesülniük kellett önmagukkal. Amivel nehéz és kényelmetlen, de kötelező szembesülni.

*

Április végéig látszólag minden igen jól alakult. A baj akkor kezdődött, amikor Flóra kórházba került. Szívizomgyulladás – mondja a diagnózis. A szív megbetegedését a jeleket vizsgáló költő bizonyára úgy magyarázza: ez *neki* szól. A szív nem bírja, védtelen, megbetegszik. Június 13-i levelében írja: grafológussal vizsgálhatta meg Flóra írását. Miért jut ez eszébe? Flóra levelének írásképe nagyon hasonló Illyés Gyuláéhoz. Ez bizonyára József Attilának is feltűnhetett. Megdöbbsenthette. Ekkor válik elsődlegessé az addig háttérben lévő Illyés-probléma. Nem beszél róla, de más oka nem igazán lehetett váratlan kíváncsiságának, hogy Flóra írását analizáltassa. Hogy ne legyen feltűnő, saját írását is megvizsgálta. A grafológusi szakvéleményt megírja Flórának. Jellegtelen, nem különösebben érdekes jellemzések. Aztán hamarosan tudatzavarral kórházba kerül. A kóros állapot jele: a *hármasszám*nak kiemelt jelentőséget tulajdonít. A hármasság szinte egyértelműen jelzi, hogy Flórával való kapcsolatát egy harmadik személlyel is kapcsolatba hozza. Ez minden bizonnyal Illyés. Közben Flóra Mátraházán, majd Tihanyban pihen. Hívja a költőt. Bár időközben Pesten találkoznak, József Attila nem megy Tihanyba. Mátraházára sem. Városban sétálni más. De egy üdülőhelyen, ahol alig van valaki?... Elhárítja ezt a helyzetet. Bizonyíthatatlan, de mintha félne a szexualitástól. A Flóráról szőtt álom foszladozik már, valami mintha elbizonytalanította volna József Attilát, a vereséget nem kockáztathatja.

A jelek, mindig a jelek mondanak neki útmutatást a tényekről. Ez jelzi: nem benne magában van a középpont, tőle független jelenségek jelölik ki útját, ezek irányítják. Tőlük függ az élete. Erre a „megírt szövegre” hárul a felelősség. Ez a ráhagyatkozás épp a lélek betegsége. A „tények” önálló életet kezdenek élni. Idővel egyre nehezebb leszámolni a tévképzetekkel. A szellem divergál. Egyre sebesebben, mintegy széttartó irányba távolodik a centrumtól.

A Siestában már Flóra látogatja. A költő kétségbeesetten keresi a kijáratot a maga helyzetéből. Félelmei erősödnek. Érti, hogy Flóra valamit titkol. Ebben szinte biztos. Nevetséges, ha rákérdez. A választ úgysem hinné el. Egyedül van. Meg kell találnia a kijáratot. Tudja, látja, érzi – Flóra más iránt elkötelezett. Illyés? Ki tudja!... Találgat. Aztán mégis rákérdez. Vagy nem is Illyés?... Valaki más?... Féltékeny? Nem, ez több annál. Őrzi az illúziót. Minden védekezése összeomlana, minden védőfala leomlana, ha... Egy ízben kétségbeesetten fojtogatja Flórát, akit csak a belépő ápolónő ment meg. Nem, nem számíthat segítségre... neki magának kell megoldania a helyzetet... Azt is érzi, hogy Flóra meg akarja menteni. Erről nem mondhat le. Ez az egyetlen és végső remény. Ha Flóra *maga hagyja magát félrevezetni*. Ha engedi, hogy szerethesse őt. Ha Flóra nem tiltakozik. De a kezelés előrehaladtával egyre védtelenebb, egyre kétségbeesettebb. Megoldás kell. Flóra talány. Valami egyre távolabbi benne, egyre feltörhetőlenebb. Behívhatja barátait. Elbúcsúzik. Búcsúzik Illyéstől, Szabó Lőrinctől, Kodolányitól. Lehet, hogy egyedül Illyés fontos, s a másik kettőt csak azért hívja, hogy ne tűnjön föl a tisztázó találkozás fontossága. Illyés egykori gesztusát akarja viszonzni? Lemondását Vágó Mártáról az ő javára? Mielőtt meglátogatná József Attilát, Illyés Gyula Flórával is találkozik. Mindenben megegyeznek. Eldöntik: Flóra feleségül megy József Attilához.

A közös döntés egy múltó pillanat erejéig boldoggá tehetné Flórát: az a férfi döntött így, akit szeretett. Az ő áldozata – közös titkuk, egymásért is van. A Siestában Flóra tanúja, amint a két férfi könnyes szemmel búcsúzik egymástól. Erről Illyés nem beszél. Később sem. Nem lehet ugyanis beszélni róla. Ha beszélne – maga igazolására tenné. A szeretet – szó nélküli, jel nélküli. Illyés nem védekezhet az őt ért vádak ellen sem. Később sem. Minden kimondott szavával maga ellen szólna, mert minden az ellenkezőjét jelentené. Ez Illyés Gyula helyzete. De ez József Attila helyzete is: neki is hallgatnia kell. Megbocsátás, megszabadulás, lemondás – szó nélküli. A hallgatásban van. Éreznie kellett: Flóra és Illyés szeretik egymást. Amikor Illyéstől elköszön, már túl van a lemondáson. Aztán maga teszi meg az utolsó lépést.

Majd...

Majd eljön értem a halott,
ki szült, ki dajkált énekelve.
És elmúlik szívem szerelme.
A hűség is eloldalog.
A csöndbe térnek a dalok,
kitágul, mint az űr, az elme.
Kitetszik, hogy üres dolog
s mint világ visszája, bolyog
bennem a lélek, a lét türelme.
Széthull a testem, mint a kelme,
mit összerágtak a molyok.
S majd összeszedi a halott,
ki élt, ki dajkált énekelve.

Az „eljön értem a halott” – a mamához való visszatérés. A halál a megoldás. Le kell feküdni a sínekre.

„Kedves Flóra!

Bocsásson meg nekem. Hiszek a csodában. Számomra csak egy csoda lehetséges és azt meg is teszem. Tudom, hogy szeretett, tudta, hogy szeretem. A többi nem rajtunk múltott. »Aztán mit sírsz, ha sorsunk írva van már!« – ezt Kosztolányi írta.

Csókolom a kezét és sok barátsággal, szeretettel üdvözlöm. Köszönjük az almákat, én is ettem belőlük, jöllehet a gyerekeknek küldte s én bizony nem is kértem tőlük, csak elvettem egyet.

Attila

U. i. Kérem, vasárnap ne jöjjön” – írja Flórának 1937. december 3-án.

*

A „hiszek a csodában” jelzi: a mama él – a halálon túl. Neki is oda kell igyekeznie. Lemond Flóráról. Illúzióitól fosztja meg magát. Mi marad? Az *Óda* megoldása. A költőé. Aki ebben az egyben páratlan volt, ebben az egyetlen egyben utolérhetetlen: az *Óda* megoldása a képzelt szerelemé. Az – teljes. Csak halálon túl van béke, „mert jó meghalni.” Hisz „az élet mint az áradás csap/ a halál partszegélyein/ túl” – írja a Flórának megszabadító látomásában. Flórának írja: aki szeret, és aki felől „nyugton

alhatom...” József Attila békével, szépen akar búcsúzni. Hiszen Flóra: bizonyosság – kétes létben!...

Csak éppen *elképzelt* bizonyosság. Akár az *Óda* titokzatos műzsája.

A Flóra-szerelem: „képzelt ház” – önálló alkotás. Egy egész élet tarja. József Attila fiatal, sebzett élete. Hogy nyugodt lélekkel térdelhessen a sínek mellé. Hogy le tudja tenni a kezét. Hogy le tudja vágni a vonat. Hogy eljöhessen érte a halott.

Eljött érte?

Az ifjú Flóra